

Пачкова, Петя. **Преход и десекуларизация**. В: „Преструктуриране на политическото и идеологическото пространство в България, Европа и Света”. Издателски комплекс – УНСС, С., 2015, с. 303-313.

ПРЕХОД И ДЕСЕКУЛАРИЗАЦИЯ

доц. д-р Петя Пачкова

Катедра „Философски и политически науки”, ЮЗУ

TRANSITION AND DESECULARIZATION

Assoc. Prof. Petia Pachkova, Ph.D.

Department „Philosophical and Political Science”, SWU

Анотация

Статията анализира процеса на десекуларизация в българското общество след започването на преходния период от 1989 г. Авторката търси причините на този процес, както и основните субекти,

които му съдействат. Търси и отговора на въпроса за плюсовете и минусите на възраждането на религиозното съзнание и поведение.

Ключови думи: *десекуларизация, преход, фактори за десекуларизация, субекти на десекуларизация.*

Abstract

The article analyzes the process of desecularization in Bulgarian society after the beginning of the transitional period of 1989. The author is looking for underlying reasons of this process, and

the main subjects that contribute to its realization; also seeks an answer to the question about the pros and cons of the revival of religious consciousness and behavior.

Keywords: *desecularization, transition, factors for desecularization, subjects of desecularization.*

Един от явните **показатели за единството** на българския елит е отношението му към процеса на десекуларизация на обществените отношения. Всички основни партии на прехода участват активно в тази десекуларизация. СДС, ГЕРБ, Атака и други партии – по-открито, БСП – по-прикрито.

Никой не поставя под съмнение целесъобразността и полезността от увеличаването на религиозността на населението. Темата за ролята на религията в обществото е може би единствената тема, която в медиите не се поставя по друг начин, освен като изразяване на поддръжка на религиозността. Няма друга тема, по която различните медии да са толкова единни в политиката и посланията си.

Тази политика на елита произтича от дълбоките промени в обществения живот по време на прехода.

След 9 септември 1944 г., в самото начало на установяване на тоталитарния режим, е налице рязко и болезнено **откъсване на държавата от църквата**. Съпроводено е с физическо, психическо и т.н. репресиране на религиозни дейци и религиозни хора, с превръщане на част от църквите в паметници на културата, с изкарването на религията от учебните заведения. По тази

линия върви и една от главните насоки на заклеяване на „социалистическото“ минало. Натрупаха се много неистини и вулгаризации на това минало по повод религията и религиозността, относно политиката на режима в това отношение. Всъщност репресивността постепенно намалява, но си остава акцентът върху възпитаване на невярващи в богове поколения. Лека-полека режимът, въпреки общата си атеистична насоченост, във връзка с намаляването на мобилизиращото влияние на комунистическата идеология, започва по-интензивно да използва възможностите и на църквата за управление на масите. Развива грижата си за църковните паметници на културата и за авторитета на християнската църква. Разбира се, елемент на политиката е и контролирането ѝ чрез приобщаването на част от свещениците към контингента на Държавна сигурност.

Ускорената индустриализация в периода между 1944 и 1989 г. изисква ускорено **повишаване образователното ниво** на българската нация. Налагат се научни представи за развитието на света, които успешно заместват религиозните представи. Образованието е напълно светско (има си отделно Духовна академия), напълно съобразено с нуждите на едно индустриализиращо се общество. Тенденцията образованието и животът да стават все по-светски и религията да се маргинализира, е повсеместна, характерна особеност на индустриалното общество. Тя се проявява и у нас през „социалистическия“ период, макар и в малко по-засилен и ускорен вид. В България изчезва това антагонистично противоречие, което все още съществува в образователната система на западните страни, особено на САЩ – хем да се почита бога и божествените тълкувания за създаването на човека и света, учениците да се молят на бога преди учебните часове, хем образованието всъщност да се гради на Дарвиновата теория за произхода на човека и на научните концепции за природните и обществени закони.

По принцип религиите в по-развитите страни, в индустриализираните страни, играят второстепенна роля като фактор, но съвсем не маловажен. развитието на науката, на индустриалното производство, повишаването на образователното равнище на населението – по естествен начин отдалечават с течение на времето хората от църквата и религията. Държавата изземва основни социални функции на църквата. Това помага и на „социалистическия“ режим да минимизира религиозните вярвания и то без особена съпротива от страна на населението. И смятам, че това е негова заслуга, а не грях.

Лека-полека по тази, но и по други линии, отпадат основни условия, върху които се крепи и развива религиозността.

Нараства **равнището на живот** на големи маси от населението. Големи части от селското население, по-зависимо от капризите на природата и по-склонно да търси в бога свой закрилник от тях, се превръща в градско население с много по-голяма автономия от неизвестностите, предоставяни от природата. С развитието на напоителните системи и други технологии вече няма нужда да се молят на бога за дъжд и други природни блага. Става ясно, че те могат да се осигуряват и по други начини. Намалява количеството на **маргинализираните хора**, които в своето нещастие са склонни да се уповават на богове, на врачки и баячки. Но доколкото все пак не всички се радват на достатъчно добро жизнено положение, елитът се нуждае и от други средства за успокояване на масите. Затова дава възможност и за известна религиозност. Освен това, на мястото на религията „социалистическият режим“ използва идеологическите възможности на **комунистическата идеология** за обещаване на светло бъдеще и помощ за онеправданите прослойки от хора.

Подобен процес протича и в съвременна религиозна Ирландия. „Икономическото чудо“ там катапултира страната от домодерната в постмодерната ера. С двойното увеличаване на brutния вътрешен продукт интензивността, разпространението на религиозните практики намалява от 80% на 60%. Резултатите от анализа на социално-икономическите данни за периода 1988-2005 г. показват, че икономическият ръст не означава непременно модернизация, но означава със сигурност секуларизация. Повишената покупателна способност създава възможности за разшире-

на консумация в широкия смисъл на думата, включително на алтернативни концепции за живота, които ерозират традиционните общностни връзки и съответстващите им религии”¹.

Повишаването на **общата култура** на населението му дава възможност да разглежда ролята на църквата и религията в обществото много по-обективно, да вижда освен техните заслуги, но и техните нехуманни, вредни, манипулативни възможности и влияния.

Намаляването на религиозността на населението, в това число и на мюсюлманската му част, е **средство за повишаване на интегрираността на населението**, за намаляване на противоречията между различните религиозни деноминации, за интегриране на българските мюсюлмани в името на активното участие в изграждането на новото общество.

Лека-полека, заедно с навлизането на режима в криза, заедно с увеличаването на настроенията против него, с делегитимацията на комунистическата идеология, на номенклатурния елит все повече му се налага да използва властовия ресурс на религията за мобилизация на хората да участват активно в един преход, който лека-полека щеше да им увеличи проблемите. Става все по-толерантен към религиозността на религиозните и стимулира религиозността на нерелигиозните. За да подготви положението дотам, че веднага след 1989 г. наследницата на атеистичната БКП в лицето на БСП да започне да стимулира по-смело вярата в бога.

М. Томка разделя три етапа в развитието на религията в този тип страни. Първият е свързан с висока степен на религиозност в края на 40-те и началото на 50-те години на ХХ век. Налагането на тоталитарните режими през 50-те години е съпроводено с бърза дехристиянизация – процес, идентичен на този в западните страни. Заедно със залеза на тези режими се увеличава ролята на религиозността².

След 1989 г. настъпва качествен обрат в отношението на масите и елитите към религията.

На мястото на индустриализацията идва **деиндустриализация**. Липсата на предприятия, на работни места вкарва голяма част от българите в съвкупността на така наречените „излишни хора”.

Това е свързано с **деградация на образованието** – намаляване на образователното ниво на големи части от населението, особено на етническите малцинствени групи, връщане към неграмотността на големи групи от хора.

Комунистическата идеология вече е заклеймена и не може да обещава светло бъдеще. **Демокрацията**, от своя страна, също показва, че не е непременно най-прекия път към щастието. Разгулт на **частната собственост** не само че не заля с масло и мед мнозинството от населението, а показва скритите си тайни.

Увеличеният брой на чувстващи се **нешастни хора** ги води право в ръцете на врачките и свещениците. Те им обещават сълзите на Богородица да им помогнат да прогледнат, да походят, да се ощастливят. Това явление съм го предвидила още в една моя статия от 1992 г. – че религиозността от мода все повече ще се търси от много хора като спасение. „Днес религиозността на много хора е повече знак за абстрактната приспособимост на мисленето им, но утре ще бъде повече знак на новите им конкретни страхове. Днес е псевдорелигия, утре – може би истинска вяра в свръхестественото... Шокът от реформите тласка хората в църквите, където те търсят сигурност и уют”³. Колкото по-малко основания имаш да вярваш в хората около теб, толкова повече вяра търсиш в нещо извън човешкото общество.

А в днешно време, с нарастването на глобалните проблеми на човечеството, на проблемите във взаимоотношенията му с природната среда, се появява и нов фактор за упование в богове. Страхът от природата се изразява, макар и по особен начин, и в нарастването на религиозните настроения. Някога, когато хората са били необразовани, не са могли със средствата на науката да си обяснят много природни явления; когато са се лекували с пускане на кръв, е било логично да се страхуват от нея и да я одухотворяват в лицето на бога. Днес, когато знаем, че молитвите за дъжд не играят никаква роля, ние не по-малко се страхуваме. Науката и реалността предлагат достатъчно доказателства за това, че сме грешни пред природата и тя ще ни от-

мъсти. И част от хората отново се хвърлят в лапите на религията като опит да се „подмажат“ на природата, която е по-силна от нас и от която ни е страх. Страхът от края на света поради антиприродната човешка дейност придобива религиозната форма на страх от гнева на бога. Изповядването на греховете пред свещениците и молбите пред бога са всъщност и молби пред природата – да се смили над нас, грешните⁴.

При такава тревожна икономическа и социална обстановка логично, лека-полека, нараства и **протестният потенциал** на населението. Увеличава се опасността от неконтролируема негова активност и претенции към управляващите. Управляващият елит е заинтересован да тушира с каквото и както може негативите на всички тези процеси и да забавя темпа на нарастване на протестите на гражданите, да намалява максимално неудобната за него гражданска солидарност. Елитът е заинтересован да използва в максимална степен потенциала на религията и църквата за манипулиране на общественото съзнание, за преориентиране на недоволството и исканията на масите, както и техните очаквания не към елита, а към бога и неговите наместници на земята.

Налице е процес на **десекуларизация** на обществените отношения, на връщане към по-тясна взаимовръзка между държавното и църковното управление. Неслучайно една от конфликтните точки между БСП и СДС в първите години на прехода беше кой да ръководи християнската църква. Цепенето на висшия църковен клир, битките, окупациите и т.н. бяха доста „недуховни“ форми на опит за преразпределение на влиянието върху този властови ресурс. СДС и БСП почнаха да се борят за надмощие над религиозния фактор. Религиозните символи, образи, ритуали бяха включени в гражданските протести. Фори Светулката (отец Христофор Събев) ще остане забележителен образ от онези времена на политическа активност, свързана със СДС.

В този социално-икономически контекст религиозният плурализъм играе откровено десолидаризираща роля. Дезинтеграционният ефект от развитието на икономиката и политиката се допълват от дезинтеграционния ефект от религиозния плурализъм. Мюсюлманите все повече се затварят в мюсюлманския си свят, а християните – в християнския си. Все повече светът на другия им се привижда като чужд, дори враждебен.

Неслучайно от самото начало на прехода тече масирана, последователна, ускоряваща се и все по-обогатяваща се с нови средства и методи **религиозна пропаганда**.

По-малка **жертва** на тази пропаганда са по-възрастните поколения, възпитавани в антирелигиозни чувства и практики по времето на тоталитарния период. Но влошаването на тяхното икономическо и социално положение, а и прекаленият конформизъм на някои от тях ги насочи към преосмисляне на това, на което са били научени, и те се върнаха в обятията на религията, макар и не много искрено и задълбочено. Но по-страшното е, че в обятията на религията попаднаха масово по-младите поколения, хората, чийто съзнателен живот е предимно в рамките на преходния период. Те са под влияние на тази пропаганда от малки. От детската градина ги поемат с прорелигиозни внушения и практики. И тяхната религиозност е в по-голяма степен и по-искрена. Част от тях действително вярват, че по време на Великден кокошките започват да снасят яйца с лика на Христос. Част от тях искрено ходят на свети места с надеждата, че ще се излекуват, че ще решат проблемите си с достатъчно молитви към бога.

Задачата на елита по стимулиране на религиозността е свързана с редица трудности. Поради наследството от „социализма“ и по-ниската степен на религиозно вярване у българите по принцип. Резултатите от изследване на АССА-М от 1998 г. показват, че 15,5% от интервюираните вярват в бог, 47% – до известна степен (това е като да си малко бременна!), но по свой начин, 8,9% се определят като атеисти, а 18,7% не се интересуват от религия⁵. Така че доколкото по време на прехода има известно увеличаване на религиозността, то е повече в рамките на конформистката, а не в рамките на истинската религиозност. В рамките на демонстрация на религиозност, отколкото в рамките на познаване на съответното религиозно учение, на постоянство и заинтересованост от религиозните ритуали, на връзка между всекидневно поведение и религи-

озни убеждения. България си остава страна с ниско доверие в религиозните институции, особено православните.

В масираната религиозна пропаганда **активно участват всички видове елити**.

Икономическият елит дава пари за строеж на църкви и параклиси, защитава религиозното образование, пие си пиенето с религиозните дейци. Открива фирми, инфраструктурни обекти от ранга на Дунав мост с помощта на свещеници. Протурският елит дава пари за джамии, за образование на мюсюлманчета, за носене на бурки и др.под.

Военният елит свикна на своите празници да използва като неизбежен спътник религиозните ритуали. Възкръсват за нов живот образите в християнската религия, свързани с военните победи. Свети Георги Победоносец замества все по-успешно много други светски герои.

Политическият елит естествено има основна роля в тази пропагандна дейност. Елитът на СДС от самото начало съвсем откровено започна да използва управленските възможности на религията. Елитът на БСП, като приемница на атеизиращата българското общество БКП, доста по-прикрито и срамежливо се присламчи към стимулирането и признаването на нормалността на религиозността. Религиозната пропаганда е много активна по време на управлението на ГЕРБ.

Елитът записа в **Конституцията** дискриминационния текст за доминиращата роля на християнската религия. Мнозинството си мисли, че като фиксира такъв текст в основния закон, ще си осигури желаните просперитет и господстваща позиция, както и потискането на другите религии, ще опази и националния суверенитет. Но се оказва, че това съвсем не е достатъчно за постигане на целта.

Заместиха се светски държавни **празници** с нови християнски празници. Вместо Нова година празнуваме Коледа. Вместо да наблюдаваме на 1 май – денят на трудовите хора, ние честваме Великден. Честването на именните дни става по-важно от честването на рождените дни. Днес основните празници ни разединяват. С това етническото българско мнозинство се опитва да укрепи още повече своето господстващо положение и подчинението на мюсюлманите. С което допринася много пряко за увеличаването на техните негативни настроения спрямо християнското мнозинство, за разединяването на двете групи от населението. В конкуренцията между двете деноминации растат църкви и параклиси от едната страна, а от другата – джамии, вместо парите да се дават за образование и култура, за работни места. От омразата помежду им засега се облагодетелстват управляващите елити, но за сметка на поставяне на бомби пред бъдещето на страната и нацията като цяло.

Религиозният елит се активизира, стана по-авторитетен. Канят го все повече на религиозни празници и религиозни ритуали. Все по-масови стават религиозните сватбени тържества, кръщенета и погребения. До степен, при която невярващи хора се принуждават да ги правят, за да не изглеждат изостанали и носталгично настроени към атеистичния „социализъм” личности. Отделни свещеници изпълняват социални функции – например отец Иван, който приютява бездомници. Но социалната активност на християнската църква е доста по-анемична от тази на мюсюлманската.

Поради външнополитически и геополитически фактори християнската църква е по-малко активна и ефективна на фона на мюсюлманската църква. Втората е включена все повече и повече и в системата на увеличаващото се влияние на ислямския фундаментализъм, подкрепяна е от вътрешни и външни субекти. Влияе все по-всеобхватно.

Представителите на научно-преподавателския елит възпроизвеждат религиозни догми и ценности в противовес на своите научни познания и послания. В университетите се дават бонуси на преподавателите не по повод празника на просветата 24 май, а по повод на християнски празници като Великден и Коледа. В университетските комплекси се строят параклиси. Откриват се учебни години със свещеници. Което значи включването на най-светските институции, а именно образователните, в системата на религиозната пропаганда. А това е в пълно противоречие със светския характер на университетите, които би трябвало да са символ на науката, а не

на религиозността. По тази линия се равняваме все повече с мюсюлманските страни, срещу които все имаме нещо да кажем...

Разреша се връщането в училище на **вероучението**, макар и засега като избираем предмет (по християнска религия и ислям). Увеличиха се възможностите за богословско образование – Софийският университет отвори вратите на нов Богословски факултет. В образователното съдържание няма никакъв антирелигиозен, а доминира прорелигиозният момент.

Артисти, художници и други **представители на художествената култура** демонстрират религиозност в своите филми, пиеси, картини. Художниците, вместо да рисуват новите гаврошовци по улиците, се надпреварват да рисуват икони. Награди на музикални фестивали се дават за песни с религиозни, а не социални послания. В трактовката на образа на Дон Жуан в едноименната пиеса на Народния театър излиза, че най-големият му недостатък не е в отношението му към жените, а в недостатъчната му религиозност, в липсата на страх от божието наказание.

Журналистическият елит

Повечето журналисти демонстрират религиозна принадлежност и интерес. Туристическият бизнес все повече включва като уловка различни религиозни хватки – я свети мощи са намерени и са положени в някоя църква, я светена вода извира от нови изворчета, я нещо друго. И хората посещават съответните места, и очакват чудо. Журналисти и журналистки със затаен дъх и блеснали очи ни разказват за нови и нови икони с чудодейни възможности.

Растат на брой и по времетраене религиозните предавания. Най-подробно биваме информирани за протичането на водосвети, литургии и други религиозни ритуали. Пазейки авторитета на посланиците на бога на земята, много рядко медиите се сецат да дадат информация за техните прегрешения и алчност. Докато за прегрешенията на политиците са много словоохотливи.

Личното поведение на представителите на всички тези елити е в унисон с изискванията на налагането на религиозното мислене. На достолепна възраст депутати и журналисти се кръщават, вдигат пищни религиозни сватби, кръстят се за щяло и нещяло. Дори не много високо морални политици като Йордан Цонев завършват богословие – вероятно с надеждата бог да им опрости многобройните грехове.

Цялата обстановка е свързана, ако не със **заклеймяване на невярващите, то поне с подозрение към тяхната духовност**. А те се самоцензурират, за да не влизат излишно в устата на новите цензори. Неслучайно никой от никъде не поставя въпроса за смислеността на религиозността в началото на XXI век. Конформизмът на повечето хора след Десети ноември ми се струва, че се изрази най-много в тази насока. Никой невярващ не смее откровено да го заяви. Започнаха да се самоувещават и самоубеждават колко са вярващи. Тези, които не вярват, но не смеят да го заявят, казват: разбира се, всеки трябва да вярва в нещо, като не уточняват в какво парламентарното мнозинство в България запази дискриминационната схема за България като християнска страна, а това все повече не съответства на истината. Не съответства, защото твърде много са българите, които като модерни хора в началото на XXI век не вярват в никакви богове, а в разума на човека и в природата. Не съответства и поради наличието на твърде много български граждани, които са с мюсюлманско и друго вероизповедание. И ако искаме да градим национален идентитет и самочувствие, национално единство в началото на XXI век на основата на религията, би било несъвременен, неадекватен и невъзможен.

Съпътстващо явление е лавинообразно нарастващото **доверие във врачки и баячки**. Прав е Васил Проданов когато казва, че в днешна България има повече врачки, отколкото учени. Много българи се връщат към суеверията отпреди векове. И образовани хора вярват в черни и бели магии. За съжаление, уважавани телевизии, като Фолклор-ТВ например, за да си осигурят средства, дават много телевизионно време на подобни тъмни и лъжливи субекти.

Като че ли сме се върнали в Средновековието. Добре, че не сме почнали да горим магьосници... Жалко за усилията, а понякога и за живота на великите умове на човечеството, които са се борили за научното познание, против религиозната манипулация. Но народите явно продължават да искат да бъдат манипулирани.

Основен аргумент на апологетите на религиозността е това, че тя осигурявала висок морал. По неоспорим статистически начин се доказва, че вярата в бога няма почти нищо общо с **нивото на моралност** в едно общество. Има много по-важни фактори за спазване на общочовешките морални норми – да не убиваш, да не крадеш, прелюбодействаш и т.н. Например трудовата заетост, дали си облечен и нахранен, дали се чувстваш щастлив. Можем да сравним два обществени периода в това отношение.

В първия, „социалистическия“, когато населението масово не вярваше в богове, имаше по-малко престъпления, повече хуманност и уважение между хората. Оказа се, че чрез „престъпната“, атеистична комунистическа идеология са се формирали не по-малко хуманно настроени хора, отколкото чрез религиозния морал. Във втория, преходния период, когато мнозинството от нацията (ако вярваме на последното преброяване 70 процента от нацията се идентифицират с някое вероизповедание) е вярващо или се прави на вярващо, имаме многократно нараснала престъпност, многократно нараснало неуважение към имота и живота на другия. Друго доказателство за по-високия морал преди са много по-широко разпространените антивоенни настроенния сред активните при „социализма“ поколения. В сравнение със сегашното нарастване на толерантността на българите, в това число на младите българи, към войната и участието на България в различни военни мисии, макар и украсени с хуманна фразеология.

От гледна точка на морала може да се каже и друго. Преди развитието на капитализма, когато нивото на образование е било ниско, а религиозността – повсеместна, самият елит е бил по-искрено вярващ и страхуващ се от божието наказание. Религиозността му в някои случаи го е възпирала от някои нехуманни действия. Днешният елит в индустриализирани страни като нашата е в много по-голяма степен **неискрено вярващ**. Страхът от бога, от божието наказание, в минимална степен предопределя поведението му. Лицемерието и демагогията са потресаващи.

Може да се постави и въпросът колко е морално църквата и до днес да е противник на медицинските изследвания, чрез които могат да се спасяват човешки животи – например чрез използването на стволови клетки. Колко е морално католическата църква да забранява абортта, дори когато има риск за родилката, което тя правеше векове наред.

Религиите допълнително разделят хората по света. Противопоставят ги и им създават проблеми, обосновават много видове насилия. Типичен пример е съвременният религиозно обоснован тероризъм. На ислямския фундаментализъм израелците отвързват с разцвет на крайните юдеистки течения и политическите им фракции. Българските турци строят джамии, християните – параклиси и църкви, и издигат кръстове над градове и села. Първите слагат бурки, вторите се кичат с кръстчета. Във Франция забраниха носенето на бурки, но не забраниха носенето на кръстове, което е чиста проба дискриминация в една от най-демократичните страни.

Отрицателното отношение към исляма у нас се развива. То нараства във връзка с действителната активизация на исляма у нас, с дейността на редица неправителствени организации – наши и чужди. Нараства с нарастването на страха у етническите българи от все по-очертavaщите се сепаратистки настроения сред българските турци. Това, от своя страна, стимулира българите – като опит за отстояване на националната си идентичност, наново да развиват религиозното си съзнание и практики, да развиват християнски фундаментализъм. Например, около село Момчиловци в Родопите са построени със задружните усилия на населението от селото над 20 параклиса. Населението в това село не се бори активно за повече работни места, за развитие на бизнеса, за решаване на основните си проблеми. Гражданската им активност се концентрира в това направление.

Религиозните идеологии са едни от **най-консервативните идеологии**. Религията е служила и продължава да **служи за оправдание и идеологическо легитимиране на патриархал-**

ното общество, на властта на мъжа. Тя е по принцип една от основните обоснователки на неравноправното положение на жената в обществото. В зависимост от степента на активност и масовост на религиозните вярвания в една страна ролята на религията се променя, но си остава нейното регресивно в това отношение влияние. Тя най-упорито се съпротивлява на равноправието на половете. Променя се, но с най-бавни темпове. В различните периоди повече или по-малко влияе на поведението на жените – в политическата и в другите сфери, на формите и степента на участието им в обществения и политическия живот.

В рамките на християнството католическата религия продължава да бъде най-консервативен елемент. И досега тя се опитва да възпрепятства свободата на жената по много линии. Например, по отношение на свободата ѝ да решава дали и кога да прави аборт. Едва напоследък във Ватикана решиха, че абортът е легитимен, но само когато се налага по здравословни съображения (т.е. досега и този е бил забранен – каква впечатляваща грижа за здравето и щастието на жената!). А този въпрос лежи в основата на свободата на жената изобщо, защото касае най-важни решения в нейния живот.

Християнската религия продължава да стои зад основните си антиженски постулати – за раждането на жената от реброто на мъжа и др. под. Продължава да възпроизвежда практики, които внушават второстепенността на жената – например липсата на жени-свещенички като посредници между човека и бога и др. Продължава да възпроизвежда негативното си отношение към основни функции на жената (майчинските) чрез образа на Дева Мария (заченала непорочно) или чрез образа на изкустителката на невинния мъж Ева и т.н. А зад всичко това стои образът на Христос, който продължава да си бъде мъж.

Особено рисково е разрастването на влиянието на мюсюлманската религия у нас и по тази линия. Освен че е в основата на много процеси, които заплашват българския национален суверенитет, българското национално единство, тя заплашва досегашните успехи на българската нация в процеса на изравняване на възможностите за развитие на двата пола. Неслучайно много български мюсюлманки се върнаха масово към традиционните си облекла, масово напуснаха светските училища, масово се върнаха към мислене и практики, които пряко ги поставят в подчинена и неравна позиция. Това ги отдалечава от активната гражданска позиция.

Християнската религия също не е борец за равноправие на жената. Съвременната православна българска църква е много далеч от защитата на българката от различни нейни „врагове“ – жестоки работодатели, агресивни съпрузи и т.н. Приобщаването на българската жена към християнската религия я отдалечава от активна гражданска и политическа дейност. Така че разширяването на пространството за религиозно образование и практики стимулира политическата пасивност и сред християнките.

Жените в българския елит се включват активно в това общоелитно занятие – да се увеличава религиозността на населението. Те все по-масово носят кръстчетата и демонстрират религиозност. За голяма част от тях това е чисто лицемерие и демагогия, защото те в действителност не са вярващи. Но се подчиняват на изискванията на единния елит. Трагикомични са в това отношение думите на Дияна Грозданова през 2009 г.: „Аз съм вярваща, но не съм много религиозна, честно казано. Общо взето, българите сме така. Някои много парадират с набожност, но...”⁶. Тя е от по-откровените... Интересно е какво значи да си вярваща, но не религиозна...

Така че еманципирани жени – политички, които под влияние на волята на българския елит да бъдем все по-религиозни, демонстрират религиозност и стимулират религиозността на населението, съдействат пряко за политическата пасивност на българската жена и за неравноправието между половете. Колкото и да се борят евентуално по други линии за равнопоставеност, те по тази линия съдействат за неравнопоставеността.

Преди повече от век Карл Маркс е казал, че религията е опиум за народите. Ако индустриалният пролетариат от времето на Маркс може да се разглежда като жертва на този опиум, то жените вероятно могат да се разглеждат като двойни жертви на религиозното усмиряване. Всички големи исторически религии – не само християнството, но и ислямът, юдаизмът, будизмът и

индуизмът – са доминирани от мъжете в религиозното водачество и утвърждават системи от религиозни закони и символика, които маргинализират жените. Задълбочаването в догмите и практиките на религията отдалечава жените от политическата активност в името на тяхното равнопоставяне, против дискриминацията и решаването на редица други важни обществени проблеми.

Поради продължаващото векове противоборство между тези религии на територията на България, поради желанието им да привличат повече привърженици, се стимулира и допълнително противопоставяне на християнските и мюсюлманските. Така че когато им е необходимо, те са затруднени да намират мостове помежду си и да се борят за решаване на общите си икономически и социални проблеми като безработица, бедност, различни форми на насилие.

Заедно с капсулирането на мюсюлманските в техния етнос, се увеличава възможността те да стават пасивен обект на въздействие от страна на техните мъже, на определени политически сили в името на антибългарски каузи и политическа активност. По линия на мюсюлманската религия се тушират по-важни социално-икономически противопоставяния и проблеми, които отиват на заден план в ценностната система на тези жени.

Религиозните различия са свързани с възродените етнически различия. В крайна сметка израз на това става концентрирането на представителките на конкретни етнически и религиозни групи в определени политически партии. Политическият плурализъм изигра известна отрицателна роля в това отношение. Понякога, идентифицирайки се с някои политически субекти заради етнически или религиозни съображения, те ги отдалечават от социални субекти, с които биха могли заедно да се борят за правата си.

Религиозните противопоставяния се увеличиха, особено по линия на сепаратистките опасности, дестимулират съвместната гражданска активност на християни и мюсюлмани. Поредно доказателство за това е липсата на единодействие между различните етноси по време на протестите през пролетта и лятото на 2013 г., дори е налице тенденция към задълбочаване на етнофобския характер на гражданските протести в България. Нарастващият расизъм на българите предотврати по-сериозното включване в тях и на ромското население. От всичко това печелят само монополите и техните закрилници.

Друг интересен аспект на **културата на протеста** е свързан с проявата на религиозни настроения, символика и аксесоари.

Общо взето, степента на религиозност на голяма част от хората не прекрачва някои по-модни територии и ритуали. В душата си по-голямата част от българите си остават невярващи, т.е. в крак със съвременното равнище на познанието, образованието и т.н. Вероятно и по тази причина религиозните мотиви много-много ги няма по време на различните видове протести. Но все пак има такива. Понякога се стига до комични ситуации. Например, протестиращи срещу честите пътно-транспортни произшествия по пътя за Гърция използват молитви към бога...

Рядкост е включването на религиозни дейци в подкрепа на някой протест. За началото на прехода, както казах, е христоматиен примерът на Фори Светулката в борбата му срещу властта на БСП. Има и други примери на гражданска активност на свещеници. Например, местният свещеник присъства на митинг срещу изграждането на депото за отпадъци в Ботевградската котловина. Отец Боян Саръев участва в протест по повод сметоизвозването в Кърджали. Отец Петър Гарена пристигна с хоругви, за да подкрепи екопротеста срещу обгазяванията на Кърджали от ОЦК. Призив срещу генномодифицираните организми отправят български православни свещеници и църковният хор на катедралния храм-паметник „Св. Александър Невски”.

Почти липсват протести на граждани, касаещи религиозни дела. Това показва вероятно още веднъж ниската степен на истинска и активна религиозност на мнозинството българи. Доколкото изобщо има такива протести, те са породени от конкуренцията между двете основни религии като символ на етническа идентичност. Например, протести на християни срещу връщането на джамии (културни паметници) за активна религиозна дейност на мюсюлманите.

Дори най-големите защитници на малцинствените групи в България не поставят сериозно въпроса за заложената още в Конституцията дискриминация чрез текста за доминиращия ха-

рактър на православното християнство като традиционна българска религия. Защото би поставил въпроса за един от най-важните механизми за осигуряване на доминиращо положение на етническите българи – по линия на отстояването на източноправославната религия като крайъгълен камък на българската идентичност. Дори ДПС не поставя сериозно този въпрос. Защото всъщност тази партия с пълни шепи се възползва от етническото и религиозно противопоставяне в България. Тя живее от него. Делесарският елит богатеє на основата на това противопоставяне.

Изненадващо за мен един от „експертите на прехода“ (за една от книгите на когото съм писала отрицателна рецензия в сп. Ново време⁷) направи малка стъпка в правилната посока. Евгений Дайнов съвсем уместно отбелязва, че „фундаменталистският църковен аргумент „щом не си православен, значи не си българин“ е абсолютно неразбираем“⁸. Аз бих допълнила – и много вреден за хомогенността и бъдещето на българската нация.

* * *

Глобализацията променя отношението на елитите към религиозността, към секуларизацията и десекуларизацията и в международен план. Тенденцията към увеличаване на социалното неравенство, към увеличаване на бедните, излишни и нещастни хора е обективно условие за увеличаване на религиозността, за готовност на държавите, на техните елити да я стимулират, както става и в България. „Парадигмата за секуларизацията, която беше основна в научния подход към религията през по-голямата част на XX век, днес, в епохата на глобализацията, търпи сериозна ревизия“⁹.

От друга страна обаче, задълбочаването на религиозността на хората от различните, особено от двете основни деноминации, води до нарастване на предпоставките за социални конфликти и политически напрежения, до нарастване на ксенофобските и антимиюсюлмански настроения. Във връзка с опасността от ислямизация на Европа поддръжниците на диалога между различните религии и църкви все по-често биват обвинявани в подкрепа на ислямския фундаментализъм. Страхове на религиозните мнозинства увеличават предпоставките за дискриминация на религиозните малцинства. Във връзка с провала на мултикултурализма в Европа се надигат все повече гласове в защита на увеличаване на светскостта на обществото, в защита на нов етап на секуларизация. Европейските елити осъзнават, че задълбочаването на конфликтите между различните деноминации води до прекалено големи противоречия между големи части от населението, до все по-големи политически напрежения, до увеличаване на условията за терористична активност и т.н. Осъзнават, че поддържането на религиозността на населението донася по-малко изгоди, отколкото вреди от гледна точка на управлението на масите. Все по-често се сещат, че мнозинството от населението на западните европейски страни е нерелигиозно или само формално религиозно и че трябва да защитават и неговите интереси. „Днес само 21% от европейците посочват, че религията играе първостепенна роля в живота им – според анкета, направена от Gallup в 32 европейски държави“¹⁰. Налице е променлива тенденция към намаляване на броя на вярващите хора¹¹.

И тези елити са все по-склонни да се преориентират към по-голяма светскост, към насърчаване на нерелигиозността като основа за увеличаване на хомогенността на населението, като условие за минимизиране на конфликтите по религиозна линия или поне облечени в религиозни дрехи. Луис Лопес Гуера, зам.-министър на правосъдието на Испания, си задава въпроса защо в страна, където по-малко от половината население ходи на църква, той е длъжен да държи разпятие и библия на бюрото до конституцията, при това във време, когато испанското правителство планира да легализира гей браковете, да либерализира правото на аборт и разводите, както и да разреши изследвания в областта на прилагането на стволовите клетки. Според него, правителството трябва да работи не за обновление, а за разширяване на гражданските права и зако-

нът да е автономен от католическата догма и църква. „Правителството носи отговорността да представлява мнозинството. Нашата политика трябва да се съобразява с волята на хората, а не само с предпочитанията на Католическата църква”¹². Според Богдана Тодорова, „днес две от монотеистичните религии – християнството и ислямът, принуждават европейците да се борят за светското както никога преди”¹³.

Левите политически партии, които са по-големи привърженици на секуларизацията когато са в опозиция, обикновено са по-радикално настроени срещу религиозността и намесата на църквата в държавните дела. Когато дойдат на власт, стават по-умерени и ползват религиозността като властови ресурс.

Елитите в днешно време се лутат.

Може би е наближило времето и българският елит да си даде сметка, че подхранването на религиозността на населението, на конфликтите между различните деноминации, им съдейства да управляват масите, но увеличава предпоставките за сепаратистки тежнения и поведения, залага големи проблеми пред бъдещето на българската нация.

Цитирания и бележки

- ¹ БОГОМИЛОВА, Нонка. *Религиозното разнообразие в културата на съвременна Европа*. С., 2010, с. 30-31.
- ² ТОМКА, М. *Secularization or Anomy? Interpreting Religious Change in Communist Societies*. Social Compass, 1991, 38/1.
- ³ ПАЧКОВА, Петя. *Новият светоглед – мода или спасение*. В. „Литературен магазин”, 21-27 юли 1992.
- ⁴ ПАЧКОВА, Петя. *Безсилието на съвременния човек*. В: *Екология и хуманизъм*. Хуманитарни измерения и аспекти на екологическите проблеми, Изд. „Авангард Прима”, С., 2013.
- ⁵ ВЛАДИМИРОВ, Ж., И. КАЦАРСКИ, М. БАДЖАКОВ, Т. ТОДОРОВ. *България в кръговете на аномията*. Софилос, 1998, с. 5.
- ⁶ Интервю с Диляна ГРОЗДАНОВА по ТВ7, 14.11.2009.
- ⁷ *Фундаментално произведение на масовата култура*. В: сп. „Ново време”, ноември 2001.
- ⁸ ДАЙНОВ, Евгений. *За втория в списъка на великите българи*. В. „24 часа”, 6 март 2007.
- ⁹ БОГОМИЛОВА, Нонка. *Религиозното разнообразие в културата на съвременна Европа*. С., 2010, с. 15.
- ¹⁰ ТОДОРОВА, Богдана. *Религията днес и европейските страхове*. В: сп. „Понеделник”, 2006, кн. 9-10, с. 67.
- ¹¹ БОГОМИЛОВА, Нонка. *Религия, право и политика на Балканите в края на XX век*. Изд. „Изток-Запад”, С., 2005, с. 16.
- ¹² ТОДОРОВА, Богдана. *Религията днес и европейските страхове*. В: сп. „Понеделник”, 2006, кн. 9-10, с. 67.
- ¹³ ТОДОРОВА, Богдана. *Религията днес и европейските страхове*. В: сп. „Понеделник”, 2006, кн. 9-10, с. 66.